

SZÉKESFEHÉRVÁRI SZEMLE

A SZÉKESFEHÉRVÁRI NAPLÓ-HAVI MELLÉKLETE *A Fejérvármegyei és székesfehérvári* MUZEUMEGYESÜLET KÖZLÖNYE

FELELŐS SZERKESZTŐ: *Marosi Arnold.*

SZERKESZTŐSÉG: *Bognár-u. 3.*

A 69-esek hősi emléke.

A volt cs. és kir. 69. Hindenburg-gyalogezred hősi szobrának június 14-kén történt leleplezésével ismét egy nyilvános műtárggyal gyarapodott városunk, egyrészt az elesettek iránt tartozó kegyeletünk lerovására, másrészt emlékeztetésül, hogy a jövő nemzedék a múlt hősiességével igyekezzék kiengesztelni az emlékművel megjelöltek vére hullását.

A mű Bory Jenő alkotása, melyben az erő, az elszánt akarat, a mindenre kész áldozatkészség jut kifejezésre. A gondolat szép, kifejezés módja azonban nem emelkedik felül a hősi emlékeink általános típusán. Az emlék eredetiségét mindenestre növelte volna, ha a halálra szánt hazaszeretetet más valami idealizálja, mint a hősi-emlékeinken szinte már szokásos, elesett bajtárs felett rohamozó katona.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ebben nem a művész hibás, ki több tervezetet is bemutatott a pályázat alkalmával. De a bizottság emellett döntött, minthogy az ezred háborús plakett-jelvénye is ugyanezt a jelenetet ábrázolta.

A szobor elhelyezésénél pedig, szerintünk csakugyan bekövetkezett az, amit annak idején az ez ügyben tartott értekezleten is hangsúlyoztunk. Tömegével egyáltalán nincs előnyére a Vörösmarty-szobornak és míg egyrészt a Vörösmarty-térnek hátat fordít, nem lévén a Széchenyi-utca tengelyében, afelett sem uralkodik. Látva a Széchenyi-utcának kialakulását a két kocsu-uttal és a közepén majdan parkozott széles sávval, mi más hatása volna a szobornak, ha azt odaállítva a parkirozott sáv elejére ezt a majd kilométeres utat zárta volna, miként Budapesten az Andrassy-utat a Millenaris emlékmű és a hősök emléke.

Ismét egy példa, mennyire igaza volt dr. Say Gézának a városrendezési terv sürgetésében, amely évtizedekre megállapítaná az utcák, terek kiképzését, a hatóság pedig kérlelhetetlen szigorral járna el az elfogadott terv kivételében. Enélkül csak fokozódnak a bajok és művészi értékeink nem kapván meg a kellő környezetet, nagyrészt elvesztik azt a léleknesesítő hatásukat, melyre egyébként hivatva volnának.

Nagy hiba az is, hogy a négy hősi-emlék helyett nem egyet emeltek, mely mint monumentális alkotás diszithette volna városunkat.

M. A.

Székesfehérvár 18. századbéli kő- és képfaragói.

Az alapító Szent Istvántól kezdve a 16. század közepéig fejlesztett Székesfehérvár városzép-sége csak a krónikák, néhány metszet meg vázlat és számtalan kötőredék halovány visszfényében él számunkra. A törökidőben kő kövön alig maradt belőle, bár éppen *Evlia Cselebi* török utazó az, aki egyik csonka tornya láttán csodálkozásban tört ki: „Nagy Isten, aki még mostani állapotában látja is, az is megzavarodva, elbámulva nézi.” A török kiverése után teljesebbé lőn ősi arculatának pusztulása, amidőn bástyás várfalaít az osztrák császári hatalom romboltatta le földig úgy, hogy korunkra egyedül a Szent Anna csúcsíves kápolnája maradt szerény hirmondóul a régi, híres Alba Regiából. A romokon teljes új életet kezdő Stuhlweissenburg úgyszólván kizárólag saját polgárai áldozatkészségéből, szerzetesrendek közreműködésével fejlesztette ki a régítől teljesen eltérő új, rokokóval átszőtt barokk arculatát. És ez az új város tisztán a barokk-kor alkotása, amelynek emlékeivel lépten-nyomon osztrák, német vonások tükröződnek helyi elemekkel áterezve; úgy kispolgári házainak könnyed, faragott díszét, mint templomainak — még magyartárgyú — freskóit és oltárképeit meg faragványait is ez a szellem övezi. Import művészet volt ez, amelynek nemcsak vezetőmesterei, de kismesterei is származásuk, nevük, művészi gyakorlatuk, egész lényük szerint idegenek, főleg osztrákok, németek, vagy ezek befolyása alatt álló nyugatmagyarországiak valának.

E korbéli művészei közül kiváltképpen festőiről sok szó esett már, így a *Magyar Művészet* multévi folyamában is; azonban kőfaragóiról, szobrászairól *Bebo Károly* és újfent fölfedezett *Walch Tamás* (*Magy. Műv. 1931. 1. sz.*) kivételével alig, illetőleg semmit sem tud művészettörténeti irodalmunk. Ezért és a fölpezsdült kutató munka elősegítéséül elmondjuk mindazt lexikális formában, amit eddig ez ismeretlenekről feltárnunk sikerült levéltári kutatással.

Fligl András szobrász született 1744 körül. 1777 októberében kötött házasságot Lex Teréz hajadonnal Székesfehérvárott; még többször is házasodott állandó gyermekhalandósággal küzdve. 1786-ban *Linser György Anzelm* festő panaszt emelt ellene s neje ellen, hogy a festő foglalkozásába tartozó foglalási s aranyozási munkákat is vállalja, amikor is a városi tanács szobrászi munkakörére utasította. 1793-ban telket vásárolt s azon házat épített saját maga számára; ez a ház ma is áll a Bástya-utca 1. szám alatt, kapuja fölött faragott köreliefel, amelyen márványtömbökkel küzködő amorettek mellett egy szobrász Hermát farag, fölötte pedig szélesre vetett testtel Hermes szállva lebeg; a relief szélein *Fligl* monogramja és a ház építésének az éve, 1793 van belevésve. Meghalt 1816 februárjában 72 éves korban saját házában.

Glaser György János kőfaragómester szüle-

tett Würzburgban 1666 körül. Egy ideig Budán élt; innen került Székesfehérvárra, ahol 1701-ben az akkori Győri-úton föllállított szégyenoszlopra, pellengérré szobrot faragott. 1716 decemberében bekövetkezett haláláig dolgozott e városban.

Hauser Lőrinc szobrász született 1720-ban vagy e körül a bajor Hoffmarkban; 1749 júniusában a karmelita rendbe lépett, majd 1750 júniusában professus fráterre lőn, rendi nevén *Elisaeus a S. Basilio*. Hosszabb időt tölthetett a székesfehérvári karmeliták kolostorában, résztvéve annak szobrászati munkálataiban; az általunk ismert 1784—1787. évi rendi névjegyzékben is, mint e kolostor lakója szerepel sculptor minőségben, aki csak németül beszél; itt érte őt rendjének föloszlatása is (V. ö. *Magyar Művészet* székesfehérvári száma. 1930. [VI.] évf. 7. sz. 494. old.)

Held Frigyes szobrász született a bajor Auerbachban. Már 1772-ben szerepel Székesfehérvárott, ahol 1776 augusztusában a lövészházban való szertelen viselkedése miatt egy napi zárkára és a lövészházból való kitiltásra ítélte őt a városi magisztrátus. Ezek után *Held* már szeptemberben letelepedett Budán, ahol 1778 július 13-án lett polgárrá. 1781 májusában *Abertshausen Ferenc* festővel együtt készítette a Mária Terézia királynőért tartott gyászünnepély katafalkjának a munkáit; 1788-ban és 1795-ben a várbeli Nagyboldogasszony-templom számára végezett szobrászi munkát; 1795—97-ben készítette a buda-krisztinavárosi templom főoltárjának a plasztikáját; 1798—99-ben a budaújlaki templom főoltárának a plasztikáját faragta; 1821—23-ban a vizivárosi Szent Anna-templom részére is dolgozott; 1823-ban pedig a budaújlaki templom orgonájának a faragványait készítette. Valószínűleg az ő fia a Budán működött *Held Károly* festő, aki a vizivárosi Erzsébet-apácák temploma számára 1829-ben festette szent Flórián oltárképét, amely ma is e templomban áll. *H. Károly* meghalt Budán a Vizivárosban 1860 január 12-én 69 éves korában.

Hess Christián szobrász született 1702-ben vagy e körül. Székesfehérvárott 1730 táján találjuk, ahol 1733 augusztus 10-én *Hintz Erzsébet* vette feleségül, akinek a házat annak tudta nélkül eladta 1738-ban *Preindl Ferenc* festőnek; ezt a házvételt a magisztrátus megsemmisítette. 1734 májusában *Höckh Menyhért* asztalosmesterrel együtt vállalta a szőlőbeli Szent Donát-kápolna főoltárának az elkészítését 70 forintért; 1741 márciusában viszont a Szent Sebestyén-kápolna négy szentjének (Sebestyén, Rókus, Xaveri Ferenc és Rozália) szobraira szerződött; 1742 szeptemberében pedig a budai származású *Mihics Antal* asztalosmesterrel együtt föl vállalta a Szent Sebestyén-kápolna főoltárának az elkészítését, amely művükért járó 300 forintot 1743 decemberében vette föl a két mester. 1746 júliusában másodszor nősült; meghalt 1750 januárjában 48 éves korában nagyobb adósság hátrahagyásával, amelyet özvegye, szüle-

tett Neisser Teréz vállalt magára, átvéve urának szobrászi hagyatékát is. Hagyatékában a következő plasztikai művek maradtak: házioltár három angyalszoborral díszítve; feszület Szűz Mária, János tanítvány és bűnbánó Magdolna szobrával; faragott tabernákulum; faragott tükörráma; 29 darab angyalfej; 2 faragott gyertyatartó; 3 darab Szentlélek; különböző befejezetlen szobrai között egy rézmetszetes szobrászi mintakönyv. Neve Hessen változatban is előfordul.

Szent Erzsébet alamizsnát oszt. — Dombormű a Székes-
egyház főoltáránál.

Höckel (Hekl) József szobrász született 1746 körül. 1770 januárjában az ő s a székesfehérvári asztalosmesterek panaszára a városi tanács határozatban kimondta, hogy kiki maradjon a saját mesterségénél és a szobrász ne végezzen asztalosi munkát. Fiatalon, 26 éves korában halt meg 1772 januárjában; végrendeletében kisebb összegeket hagyományozott segédjének és szobrászlegényének, egyéb vagyonát pedig a szegényeknek és miseáldozatokra szánván, tetemének a karmeliták kriptájába való helyezését rendelte.

Huber Pál szobrász született Pozsonyban 1724-ben vagy e körül. 1750 július 7-én lett polgárrá Székesfehérvárott, ahol 1784 februárjában halt meg 60 éves korában Erzsébet nevű özvegye hátrahagyásával.

Kellner Martin Karl stukkátor, szobrász Bécsben működött. 1765-ben résztvett a féltoronyi kastély stukkómunkálataiban (Fleischer Gyula kutatásai szerint), 1772-ben pedig a schönbrunni kastély oratóriumainak módosító munkálataiban (Riesenhuber). Székesfehérvárott többször fordult meg, sőt segédeivel együtt huzamosabb ideig tartózkodott. Mária Terézia királynő ugyanis a székesfehérvári magisztrátus folyamodására az akkori plébániatemplom most székesegyház főoltárának fölépítése céljából nagyobb összeget engedélyezett 1772-ben és egyidejűleg *Hillebrandt F. Antal* kamarai s udvari építészét bízta meg e főoltár megtervezésével. E főoltárnak, amelynek oltárképét a *Hauzinger József* bécsi akadémiai festőtanár által

készített vázlat elejtésével a szintén bécsi akadémiai festőtanár *Fischer Vinzenz* festette meg, nemcsak építését vezette *Kellner Hillebrandt* megbízásából, egyúttal közvetítve a városi tanács, az építész meg a festő közötti levélváltást, de annak gazdag stukkóplasztikáját is *Kellner* készítette, aranyozását pedig a Székesfehérvárott megtelepedett *Linser György Anzelm* festő végezte. A főoltár stukkóplasztikájából művészi értéküknél fogva a legkiválóbbak a reliefek, amelyek közül kettő Szent Teréz extázisát és Krisztussal való eljegyzését, másik kettő pedig magyarországi Szent Erzsébetet ábrázolja alamizsnálkodás és betegápolás közben. Az egyik rokokós hangulatú reliefen a beteget ápoló Szent Erzsébet profiljában Mária Terézia arcát örökítette meg *Kellner* az 1741. évi koronázási emlékérem alapján, amely érmét *Donner Matthäus* készítette. Alig készült el a főoltár 1775 őszére, máris bizonyos hibák kezdtek jelentkezni azon, amiről a városi tanács értesítvén *Kellnert*, ő 1776 január 14-én Bécsben kelt levéllel válaszolt a magisztrátusnak, védve saját és segédei munkáját, de jelentkező hibáknak tavasz beálltával való kijavítását ígérve.

Kuglman Mihály szobrász eddigi adataink szerint 1702—1709 között tartózkodott Székesfehérvárott, ahol 1702 június 2-án négynapos csecsemő-fiát, 1709 június 12-én pedig négyéves leányt temette. Talán vele hozható kapcsolatba a sáskajárás ellen létesített (1702) Szűz Mária-szobor, a kurucok kiverésének emlékére *Urli Henrik* várparancsnok által emelt (1705) nepomuki Szent János-szobor és a *Perzl Mihály* vaskereskedő fogadalmából a budai városkapu előtt föllállított Szentháromság-szobor amely 1708 július 4-én részesült leleplezésben, illetőleg egyházi áldásban. Letetséges, hogy e szobrok kőfaragómunkájában résztvett *Glaser György János* kőfaragómester is.

Schmidt (Schmitt) Ferenc József szobrász állítólag Pesten született. 1739 júniusában még képfaragólegényként a székesfehérvári Aranysas fogadóban véres verekedésbe keveredett *Kriest Mátyás* asztaloslegénnyel, amiért a városi tanács mindkettejüket pénzbírságra s a bírság lefizetéséig zárkára ítélte. 1741. november 1-én már mint képfaragómester kötött házasságot *Hess Christján* szobrász tanuskodása mellett Székesfehérvárott a pesti *Hueber János* festő leányával, *Julianna* hajadonnal; e frigyét sarokbaszorított helyzetben kötötte, mert az esketőpap külön esküt tétetett vele arról, hogy semmiféle impedimentum, tehát kényszer sem forog fönn. Később a veszprémi Szentháromság-szobor mesterei között szerepelt. (*Magyar Művészet* 1931. 22. old.)

Trieb Henrik kőfaragómester a svájci Zierchből származott. 1718-ban a fehérmegyei Keresztesen dolgozott; 1720. január 16-án házasodott, feleségül vevén az elhunyt *Schmidt Jodocus* kőmivesmester özvegyét Székesfehérvárott, ahol 1726-ban ajtókereteket faragott a városi *breyhaus* számára.

Weigel József kőfaragómester valószínűleg a magyar *Loretom* (von Maria Loretha) szülőtte.

Egy ideig Törökbálinton is dolgozott; innen jött Székesfehérvárra, ahol 1742 márciusában lön városi polgárrá s ahol 1746-ban a plébániatemplom tornyának kőfaragási munkáját végezte.

E különböző s nem mindig szorosan vett művészeti eseményekkel vázolt mesternevek elhagyott temetők fejfáinak hiányos felirataiként hatnak, amelyek láttán valaha élt személyek emléke ködlik. De nyomukban kutatva nemcsak homályos nevük tisztulhat jellemző profillá, de társaságukban újabb nevek is várhatók. E névsor nem tekinthető teljesnek Székesfehérvár 18. századi szobrászatára nézve, mert tudjuk például a

jezsuiták följegyzéseiből, hogy a plébániatemplom Szűz Mária oltárát 1724 szeptemberében két szobrász faragta, akik Budáról jöttek, ahol ezidett *Hörger Antal* és *Kelner Karl Valentin* szobrász működött, de más eddig ismeretlen szobrász szereplése sincs kizárva. Viszont tudjuk, hogy egy időben a székesfehérvári jezsuiták is tartottak fenn asztalos-, faragóműhelyt rezidenciájukban, amelynek mesterei szintén ismeretlenek. (Fölhasznált főbb forrásaink: Székesfehérvár városi, püspöki, főplébániai levéltárának, továbbá Budapest fővárosi levéltárának anyaga.)

Schoen Arnold.

Fejérmegyei besenyőtelepések.

A besenyők (bissani) vagy pecsenegek (görögösen pacinakiták) a Volga mellékén lakó magyarságot 835 táján innen kiüdvén mindenütt nyomukban vannak. Árpád honfoglalása után pedig, mint szomszédok, állandó betörésekkel nyugtalanítják az országot. Így volt ez Szent László koráig, amikor a kunok által legyőzve ezekbe olvadtak. A betörések mellett azonban mint békés települők is megjelennek Magyarországon. Így Taksony alatt a Tisza mentén kaptak földet. Szent István is fogadott be besenyőket. Nagy számban azonban 1038 körül indulhatott meg beköltözésük, mert ezután már nemcsak krónikáinkban, hanem okmányainkban is történik róluk említés.

Ezek alapján Fejérmegye területén eddig a következő besenyőtelepekről van tudomásunk:

Alap, neve 1352-ben *Olop*, ma Alsó- és Felső-alap őrzi emlékét; *Bacs*, neve 1258-ban *Villa Boch*, ma pusztá *Egres* határában; *Besenyő* néven három helyiség szerepel Fejérmegyében: egy *Adony* és *Ercsi* között, ahol most Alsó- és Felső-besenyő van, a másik *Egres* és *Hatvan* vidékén, a harmadik *Gerencsér-vár* közelében *Fejér- és Komárom* megyék határán; *Cece*, 1339-ben *Ceche* Szent *Kozma* és *Damján* tiszteletére szentelt templommal; *Fancs* neve (*Fanch*) 1269 és 1335-ből maradt fenn. 1391-ben a *Boldogságos Szűz* tiszteletére szentelt templomáról történik említés; *Fecse* 1326-ból, *Gerény* Szentágota vidékén 1343-ból, *Hard* (*Hord*) 1343-ból ismeretes, 1466-ban parochialis egyházát említik; *Igar*, ma pusztá *Bodajk* mellett, 1348-ban vámhely volt a *Boldogságos Szűz* tiszteletére emelt egyházzal; *Nagyhalomról* a pannonhalmi apátsággal 1218-ban folytatott pörösködésből van tudomásunk; *Sárbogárd* és *Káloz* között *Örs*, *Reszkető* (1352), *Besenyőség* (1345), *Szentágota* (1342, 1347), *Besenyőszentmiklós* (1342, 1343) Szent *Miklósról* nevezett templommal, *Szentmárton* vagy *Szeret* (1399 *Jereth*, ma *Szered-Szentmárton* pusztá), *Töbörzsök* (1269), *Egres* (1338), *Hatvan* (1338), *Zedereg* (1392, ma *Zedreg* pusztá) a *Boldogságos Szűz* tiszteletére emelt templommal, *Sárbogárd* és *Tinód* mind okmányilag igazolható besenyőtelepek voltak.

Nyelvészetileg kimutatható besenyő telepék:

Aba község nevét a II. *András* alatt 1225 körül említet *Aba* besenyő királyi embertől vette, *Bodajk*, *Bojanka*, *Bodoglár* és *Isztimér*. Ezen kívül még *Káld* (*Kát*) községről történik említés (1383) *Hörcsök* és *Hatvan* tájékán, mint besenyők közötti faluról, tehát lehetséges, hogy ezt is besenyők lakták.

Összehasonlítva Fejérmegyét a többi vármegyékkel, feltűnik itteni aránylagos nagyszámuk. A felsorolt telepék alapján a vármegye délnyugati sarkát *Káloztól* lefelé, a *Sármelléken* anyabesenyő telepék voltak. Természetes ezek utódait most hiába keressük, mert a török alatt kipusztultak és a mostani hasonló nevű helyek újabb települések. Régi besenyő temetők, telepnyomok azonban e községek határában még akadnak. E tekintetben kérjük a községek lelkészeit, jegyzőit, tanítóit és mindenkit, ha tudnak ilyen helyekről, különösen régi csontvázakról, jelentsék azt a székesfehérvári múzeumnak. Csontleletekre főleg azért volna szükség, hogy segítségükkel a besenyők faji hovátartozása, amely ma még kétséges, tisztázódjék. (Forrás: Szokoljai Margit: A magyarországi besenyő telepekről. Föld és Ember, 1929, 65. l.)

M. A.

Látogatók. Május havában csoportos látogatóink: a Gyógypedagógia tanárképző főiskola hallgatói Budapestről, a budapesti rk. női felsőiskola, Szent Margit leánygimnázium és Verbőczy reál-gimnázium növendékei, Székesfehérvárról az ipariskola III. o., tóvárosi iskola III—V. o., belvárosi leányiskola IV. o., zámoly-utcai iskola III. o., áll. polgári fiúiskola II. a) o., *Ybl* Miklós reáliskola V. o., *Ferenc József* nőnevelő intézet nőipariskolája. Az áprilisi látogatók összes száma 1471. — A budapesti *Prohászka Ottokár* zarándoklat alkalmából, sajnos, nélkülozi vendégkönyvünk a nagyobb arányú látogatást. Úgy látszik, a rendezőségnek a *Prohászka*-emlékgyűjtemény megtekintésére nem terjedt ki a figyelme. Meg kell állapítanunk azt is, bár vidéki társalátogatóink rendszerint a múzeumot is felkeresik, erről a hírlapi tudósítók nem szoktak megemlékezni. Ezt illetően a jövőben több figyelmet kérünk.

Helyesbítés

Fejérvármegye nemesi felkeléséről szóló cikkünkhöz.

Folyóiratunk 2. és 3. számában megjelent közleményünkhöz, melynek célja volt Rexa Dezsőnek a Magyarságban megjelent cikke és dr. Lauschmann Gyulának a múzeumban őrzött kéziratának adataival Fejérvármegye 1742 és 44-ki nemesi felkelésére a figyelmet felhívni, Schneider Miklós a Fejérvármegyei Napló máj. 24-ki számában bírálatot írt. Szívesebben vettük volna, ha munkatársunk közvelen hozzánk küldi megjegyzéseit, de a tárgyilagosság hívei lévénk így is közöljük helyesbítéseit.

1. Az 1749-ki nemesi fölkelést 1741-ben az országgyűlés határozta el és tette törvényvé, míg 1744-ben országgyűlés nem tartatván, csak a királynő, Mária Terézia rendelte el.

2. A nemesi felkelés belső szervezetéről megjegyzendő, hogy a fenti országgyűlési határozat szerint az ország a nemesi felkelés címén hat új ezredet állít föl. Ezeket a vármegyék szerelik föl és tartják (csak a fegyvert és néhány más dolgot adja a királynő). Ezen hat új gyalogezred törzstisztjeit a királynő nevezi ki, főtisztüket pedig az ezredesekkel egyetértőleg a vármegye. Ennek folytán Fejérvármegye 1742-ik évi január 23-ki kisgyűlésének jegyzőkönyve Liphay Ferencet végleg nem erősítette meg alezredesi tisztségében, hanem csak annyit mond, hogy a vármegye a nemes katonaság parancsnokául megválasztott Liphay Ferencet a felsőbbségnek alezredesi ki nevezésre fogja ajánlani.

3. A cikkben egyszer felkelőnek, máskor pedig portálisnak nevezett gyalogkatonasággal kapcsolatban Schneider Miklós megjegyzi, hogy a nemzeti gyalog katonaságot a jobbágyok közül fogták és így nem lehet őket nemesi felkelőknek mondani, sőt valószínű, a portális katonának sem voltak nemesek vagy legalább nagyrészen nem. Ép azért Sartori Ernest alezredesnek levele nem a nemesi felkelők felszerelésére, hanem a nemzeti gyalog katonaságra vonatkozik.

4. Arra vonatkozólag, mintha Fejérvármegye portális katonái szégyenlették volna a hajdu nevet, ezért Mária Terézia rendelete folytán a portális fölkelőket infantériának vagyis magyar gyalogságnak kellett nevezni, Schneider véleménye: Egyáltalán nem valószínű, hogy Mária Terézia olyat rendelt volna el, hogy a lovas portális katonákat gyalogosnak kelljen nevezni, minthogy Fejérvármegye portális katonái 1741. és 1742-ben mindnyájan lovasok voltak és a táborban is együtt vonultak az ugyancsak lovas nemesi felkelőkkel.

5. Az 1744. évi felkeléssel kapcsolatban a cikk ama részét illetőleg, mely szerint a nemes katonaság bizonyos követelésekkel lépett fel a vármegyével szemben, az a megjegyzés, hogy ezek a követelések nem mások, mint a parancsnok kérése bizonyos utasítások kiadása iránt,

amelyet az előző felkelés alkalmával (az 1742-ki évi január 11-ki ülésen) ugyancsak adott a vármegye, a nemes katonaság semmiféle kivánsággal nem állt elő, csak megkérdézték, vajjon kimenjenek-e az országból? Erre a vármegye azt az utasítást adta, hogy alkalmazkodjanak a többi vármegyék felkelőihez, ha azok kimennek, ők is menjenek ki.

M. A.

Könyvészet.

Egy régi Mária-síralom a „Bicskei énekeskönyv”-ből.

A „Bicskei Énekeskönyv” név alatt ismeretes kath. egyházi énekek között feltűnik egy a nagybőjti időszakba szűrt Mária-síralom. Az ének kétségkívül megőrizte az ősi, középkori síralknak egész szerkezetét, képanyagát, kifejezőgazdagságát és gondolatörát. Valami természetes báj, érzelemhullámszás vonul rajta keresztül, feldíszítve a régi magyar virágénekek szingazdagsággal:

Azon Nótára: Mária a' koporsóban fekvő Fiát jajgatja.

Nyúgodjál már, virágom!
Meghervadt arany ágam!
Jézus! fényes csillagom!
Árván maradt édes Anyád,
A' ki gondot viselt reád.
Jaj! jaj, édes magzatom.

Ki léssen már gyámolom?
Ki lesz' megvigasztalóm?
Jézus! fényes csillagom!
Benned bizott az én lelkem,
Te vóltál egész örömöm,
Jaj! jaj, édes magzatom!

Óh melly véres a' tested!
Mellyel a' földet fested!
Jézus fényes csillagom!
Jaj! hogy nézzem Szent fejedet,
Béhúnyott szép szemeidet,
Jaj! jaj, édes magzatom!

Elhagytak Tanítványid,
Minden kedves rokonid,
Jézus! fényes csillagom!
Jaj! be gyámoltalan lettem,
Melly árvaságra kerültem!
Jaj! jaj, édes magzatom!

Óh te kegyetlen halál!
Melly szörnyűkép megfosztál,
Jézus! szép csillagomtól!
Kíhez hajtsam már fejemet!
Bánat elnyomta szívemet,
Jaj! jaj, édes magzatom!

Óh én szelid galambom!
Gyászba borult hajnalom!
Jézus! fényes csillagom!
Óh! bár véled meghalhatnék!
Egy koporsóban fekhethnék!
Jaj! jaj, édes magzatom.

(Bicskei Énekesk. 37=38. l.)

Dormúth Árpád.

MÚZEUMI ÉRTESÍTŐ

Jelentés az előszállási uradalom területén talált avar sírokról.

A folyó év május 21-én sürgős értesítés érkezett a múzeum igazgatóságához, hogy a zirci apátság előszállási uradalma területén kubikos munkálatok közben értékes leletekre bukkantak, melyekről a Nemzeti Múzeum tudomást szerezve, másnapra kiküldöttje érkezését jelentette. A székesfehérvári múzeum érdekei biztosítására a rendelkezésünkre bocsájtott uradalmi autón azonnal kiutaztam. Másnap reggel a Nemzeti Múzeum kiküldöttje, dr. Fettich Nándor is megjelent azzal a meghagyással, hogy összeköttetésbe lépve a zirci apátúrral és a székesfehérvári múzeummal együttesen állapodjanak meg a jövő teendőket illetően.

Első teendőnk volt a helyszíni szemle megajtése. Ennek folytán megállapítottuk, hogy a kérdéses leletek az uradalom ménesmajori részéhez tartozó Bajcsi-hegyen kerültek elő. E helyen ugyanis a ménesmajori vasutállomás kibővítése végett a vasutvonal Hercegfalva és Ménesmajor közötti szakaszán, a 381—383. sz. vasuti szelvénykarók mentén a nyugati oldalon a dombot mintegy 15—20 m szélességben kubikusok lehordták és a ménesmajori állomáshoz szállították. A tudakozódásokból kiderült, hogy már a munkálatok megkezdésekor, mindjárt a vasutvonal mellett találtak sírokat. Sőt évtizedekkel előbb, mikor a vasút épült, a vágányok lefektetésekor is kerültek elő régiségek, állítólag kard is, de ezeknek nyoma veszett.

A hallottak alapján 30—40-re tehető a felbúrt sírok száma, melyek csontvázai, mellékletei nagyrészt tönkrementek. Szerencsére a Nagykarácsonyszállás intézőségének, mint a lelőhely és a régészeti leletek jogos birtokosa képviselőjének, mégis sikerült néhány csontvázrészletet és mellékletet irodájában összegyűjteni. Viszont, miként ilyen esetben történni szokott, tekintet nélkül a tulajdonjogra, illetéktelen kezekbe is jutottak régiségek, amelyeket csak utánjárásal sikerült előkeríteniük.

Nagy szerencsénk volt, hogy a leletek színhelyére megérkezve, épp akkor akadtak egy ember és ló csontvázaira, melyet magunk preparálhattunk ki és így teljesen hiteles adatokkal gazdagíthattuk régészetünket. A fejjel északnyugatra fekvő embercsontváz koponyája már szétesett és a többi csontok is korhadtak voltak. Sirjának hossza 210 cm volt. Lábai mögött egész lócsontváz feküdt 190 cm hosszúságban. Az egész sir hossza tehát 4 m volt. A ló a kistermetű pusztai lófajta volt és mert csikófogai még megvoltak, négy évesnél idősebb nem lehetett. A csontok

több helyen előbukkanó zöld patinája elárulta, hogy mellékletek is vannak körülötte. Tényleg az egész test körül egymásután kerültek felszínre a fillér kerületénél alig nagyobb bronzpitykék (20 darab ép és számos töredék), melyek szegecseik szerint szijjdiszek voltak. Legsűrűbben a fej körül feküdtek. A derék tájon egy pár kengyelvas, az állkapocsnál zablamaradványok voltak. A csontváz lábától kis fekete bögrét, balkézfejétől vas-késpengét vettünk ki, a medencében vascsatnyomokat láttunk. (Lt. sz. 8314.) Jelenlétünkben még két sír tárult föl, az egyikben nagyobb bögre, a másikban késpenge volt a melléklet. (Lt. sz. 8319.)

Az intézőségnél elhelyezett leletek közül különösen becses egy bronzövfelszerelés, melyet Móczár gazdasági segédtsízt ázott ki és szavai szerint lovassírból, tehát előkelőbb egyéntől való, amit egy hosszúkás alakú, 10·2 cm-es, lecsúgós szijjdisz is igazol. Áttört díszítménye mindkét oldalán három egymásra támadó állatalakot: négy-lábú, madárcsőrű griffeket ábrázol. A két szélső alaknak, melyek egyike előlről, a másik hátulról támad, szárnya is van. A megtámadott középső hátrahajló fejjel védekezik, a szárny számára nála már nem maradt hely. A lemeznek szijjhoz kapcsolódó végét négyyszögű mezőjében az egyik oldalon indás, leveles növény, a másikon fekvő állat díszíti. Az övhöz tartozó egyéb alkatrészek: négyyszög alakú bronzcsat pecekkel és négy szegeccses erősítő lemezzel; négyyszögű bronzlemez két karikával és öt szegeccsel, a karikák visszahajtott pántokból alkotott fülekben csüngenek; ugyanily bronzlemez, de róla a fülek és karikák hiányoznak; három vas- és fadarabka. (Lt. sz. 8310.)

Egy másik övdíszítmény részei: 9·6 cm hosszú bronzszijjlemez ötlevelű indás díszrel, végén két szegeccses nyulvány, hasonmása Püspökszenterzsébetről (Baranya m.) ismeretes. (Hampel J.: *Alterthümer des früh. Mittelalters I.* 525. I. 1594. á.); bronzcsat karikával pecek nélkül, lemezén indás levéldisz, három szegecs egy lyuk; bronzboglár nagyobb tagja trapézalakú áttört díszítménnyel és három szeglyukkal, kettőben a szeg is megvan, a hozzátartozó kisebb csüngő szintén áttört. (Lt. 8412.)

Együttes sírleletet alkotnak azok a tárgyak is, melyeket Ruttner Béla főintéző, vasuti vonalfőnök közvetítésével Pados Béla adott át a múzeumnak. Ezek a következők: egyszerű bronzkarperec, végén vastagodás; bronzfüggő gyöngyös csüngővel, karikájának negyedrésze hiányzik; négy db dinnyemag alakú, fekete üvegyöngy

és egyszerű kidolgozása, szájánál csorba, 12 cm magas fekete agyagpohár, (Lt. sz. 8311.)

Egyéb összegyűjtött leletek: három nagyobb, kétpengős nagyságú és egy kisebb, kupakalakú szíjjdisz, bronzfüggő, 13 db gyöngyszem, két vas-kengyel. (Lt. sz. 8315—8318.)

Edényt a már említettekén kívül 9 darabot sikerült a múzeumba beszállítanunk, melyek közül négy darabot a Nemzeti Múzeum adott át, mint neki beszállított leleteket. (Lt. sz. 8320—8328.) Közöttük egy sárgásszínű, füles alak (8320), egy fekete, kisebb hordóalak (8322), egy szűknyakú, töredékes példány (8324) és egy hullámvonalas vörös pohár (8325) a figyelemre méltóbb darabok.

Csontvázat egyet szállítottunk be, ezt is csak hiányosan. De így is értékes, mert az állatalkos mellékletekhez tartozik és így a temetőben pihent előkelőségek közé tartozik. (Gy. sz. 151/1931.)

Összegezve az eredményt a temető a bronzövmellékletek alapján a népvándorláskori emlékek avar csoportjába osztható, tehát ugyanoda, ahová múzeumunk egyik legértékesebb lelete, az igari avarfedelmi sírlelet is tartozik. Várme gyénk egyéb e fajta régiségei még az adonyi (Hampel J.: I. m. III. k. 284. tábla) és a dunapentelei lelet (Arch. Ért. 1909. 1909, 97., 1929, 76 l.) Koruk Kr. u. VII—VIII. század.

A leleteket és a jövő munkákat illetőleg a Nemzeti Múzeum szíves előzékenységével abban állapodtunk meg, hogy a temetőnek a Bajcsi-hegy vasutvonalától esetleg keletre fekvő területére eső részét a székesfehérvári múzeum fogja feltárni, dr. Werner Adolt zirci apátúr belezegyzésével. A leletek is az övé lesznek, a csontvázanyagot pedig a Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának anthropológiai intézete kapja meg. Az ásásokat aratás után, augusztus havában fogjuk megkezdeni az előszállási uradalom által nyulylelkűen felajánlott munkaerővel.

Marosi Arnold.

»»» ««« ««« ««« «««

Kisebb közlemények.

Bronzsarlóink. Múzeumunk legújabb szerzeményében egy bronzsarló is szerepel, amely főként azért érdekes, mert új típusal gyarapította bronzkori sarlóink gyűjteményét. Hampel József összefoglaló művében (A bronzkor emlékei Magyarhonban) ugyanis a nyélre erősítés módja szerint három fajtáját különbözteti meg a bronzkori sarlónak. Az egyiknél a penge tövén kiemelkedő és a nyélre erősítésnél használt pecek a penge lapjára merőlegesen áll, a másikonál a pecekkel egysíkban van. A harmadikonál nem pecekkel, hanem a penge tövének folytatását képező hegyes nyulvánnyal történt a nyélre erősítés. Egyébként a bronzkori sarló lényegileg nem tér el a maitól. Csak alakja változatosabb, mert használata is

többféle volt. A félkörszerűen hajlottak mellett vannak kevésbé hajlottak is, melyeket csak a nyélerősítő pecek különböztet meg a velük egykoru késpengéktől. Gyűjteményünkben a bronzsarlók az I. sz. teremben táblára felfűzve láthatók. Közülök öt a penge síkjában fekvő peckével a második típusba tartozik; egy lovasberényi lelet (Lt. sz. 1402), kettő szintén fejémegei lelet (Lt. sz. 300, 301), kettőt pedig Borjádrol (Tolna-m.) szerzett a múzeum (Lt. sz. 6807—6808). Legújabb szerzeményünk pengére merőleges peckével a bronzkori sarlók legegyszerűbb, első formáját képviseli. Késpenge vékonyságú és gyengén görbülő pengéjének hegye kissé felhajlik. Diszítése a penge hosszában húzódó egyszerű hornyolás. Dr. Félix István, ercsi orvos ajándéka folytán került múzeumunkba és bmondása szerint az az óbuda-újlaki téglagyár homokbányájában 20 méter mélységből került felszínre. (Lt. sz. 8309.)

A harci csákány vagy fokos. A csákány és fokos kialakulása a vért fejlődésével van összefüggésben. Míg a vért sodronygyűrűből állt, melynek tulnyomó használata eltartott a XIV. század végéig, a széles élű, bárdszerű fegyvernek volt kelete, mely egy súlyos csapással kettémetszette a vassodronyot. A XIV. század vége felé azonban a teljes vasöltözék kezdett divatba jönni és a XV. század közepén túl már Európá szerte általánossá vált. Ekkor tehát beállt széksége egy olyan támadó fegyver alakulásának, mely át tudjon hatolni a páncél lemezén, erre pedig a csákány és bárd régi alakjában már nem volt alkalmas. A XV. században a csákánynak széles éllel ellátott pengérsze már feleslegessé vált és akkor kezdenek elterjedni azok a csákányok, melyeknél a penge madárorrhoz hasonló alakot vesz föl. Ezzel egyidejűleg kifejlődött a gömb vagy négyszög alakú tompa fok, mely a páncél és sisak behorpasztására szolgált és egyuttal a csapás súlyát is emelte.

A tompa foku, tüskés ágú csákány vagy fokos tehát a Hunyadiak korában kezd nálunk elterjedni és általánossá lenni. E korból valók múzeumunk III. sz. termében a 65. táblán azok a négyszögletes gombú és feltűnően hosszú tüskés csákányok, aminőket Mátyás király fekete serege is használt. (Lt. sz. 871, 1548.) A másik két rövidebb példányt szárnyas nyéllyukja különbözteti meg. (Lt. sz. 868, 871.) Folytatásuk a 70. táblán látható. Ezek közül a kampós végűek, egyiknek nyele is megvan, XVIII. századiak és a kuruc korban voltak divatosak (Lt. sz. 876), a kampó nélküliek a XVII. századból valók (Lt. sz. 875, 873). A közöttük elhelyezett, gondosabb kidolgozású alak majdnem egyenes tüskével kora a XVI. századra tehető (Lt. sz. 872). Legújabb szerzeményünk, mely Szepsy Szűts Kálmán adományára, a szekrény alján kapott helyet. Érdekes a rajta olvasható évszám 1604. (Lt. sz. 8306.)

Régiségek Ercsiben. Dr. Polgár Iván, római feliratos köveink buzgó kutatója, ki jelenleg Fejérvármegye római mérföldköveinek tanulmányozásával foglalkozik, május 23-án evégből ki-

utazva Ercsibe, számos új adattal gazdagította régészetünket. Útjának tulajdonképeni célja annak a mérőföldkönek megtekintése volt, melyet dr. Kuzsinszky Bálint az Ókori Lexikonban *Matrica* szó alatt mint Aquincumtól számított 26. római követ ismertet. A követ a gróf Wimpfen-féle kertben meg is találta, de elkopott, olvashatatlan betűi miatt csak méreteit vehette föl. A henger alakú, barnaeres mészkőoszlop földfeletti magassága 160 cm., kerülete fent 139, lent 166 cm., átmérője fent 39 cm. De ezenkívül talált ott még egy másik, hengeres római feliratos mészkőoszlopot is M. Aurelius Antoninus és vele együtt uralkodó öccse, Lucius Aurelius Verus nevével, melynek felirata a kövön olvasható császári méltóságok alapján Kr. u. 161-ből származik. A harmadik feliratos római emlék: szép fogadalmi oltárka a kastélytól délkeletre a pázsit közepén, 1 m. magas talapzaton. Felirata (TEREM | ATRIFL- | MAXIM | INA | VSLM) szerint a fogadalmi követ Flavia Maximine állíttatta az anyaföldnek. (Dr. Fröhlich Róbert: Fejérvármegye a rómaiak uralma alatt. A Fejérv. és Szfvári tört. és rég. gyűjteménye 1893., 151. l.)

Egyéb római emlékek: egyszerű felirat és egyéb faragvány nélküli sírláda (belvilága 122×62 cm.) a kastély udvarának szivattyús kútjánál és életnagyságú férfit ábrázoló két kőszobor kéz és fej nélkül a kastélykertben a pincelejárat két oldalán. Az egyik épebb alak bokáig érő tunikát és térdig érő köpenyt visel. Állítólag az úttesten hevert és a kocsiktól kapta a rajta látható horzsolásokat. A másikon szépen redőzött ruha van és lába is hiányzik, melyet a gözeke szakított le róla.

A kastélyban látott többi régiségek: két mamutfog és két kétélű egyenes, kézvédős kard a Duna medréből, két római cserépmécses, két őskori urna, a pincében két szobortöredék, a padláson töröknek mondott óriás csontváz és koponyák, az intézőnél urna, csatabárd és különféle apróságok.

Aprógyűjtés. Ezt a címet viselte ama kis muzeális kiállítás, amelyet *Zugor Ernő* vezetése alatt a felsőkereskedelmi iskola növendékei hoztak össze az általuk gyűjtött különféle apróságokból. Voltak ottan céhlevelek, csigák, különféle nyomtatványok, régi pénzek, őskori és római régiségek, plakettok, neves egyének névaláírásai, levelezőlapok, bélyegek stb. Szóval minden, amiben diágyereknél a gyűjtőszennvedély érvényesülhet. Az eféle kis kiállítás azonban nemcsak tarkasága miatt érdekes, de figyelemre méltó azért is, mert előmozdítja a muzeális érzéket, a rendszerint haszontalanságnak tartott és a közhít szerint pusztulásra szánt tárgyak muzeumi értékének felismerését és ezzel a tárgyak megmentését. Emellett rendszerint jobb dolgok is kerülnek felszínre, amelyeket eddig talán szakemberek nem ismertek. Ilyen volt például a Schnetzer-családra vonatkozó különféle üzleti levelek és iratok, vagy

néhány régi értesítő a ciszt. r. nagygimnáziumból, melyekből ma már alig van egy-kettő. A kiállításból tehát felnőtt és ifjú egyaránt tanulhatott és muzeális szempontból csak gratulálhatunk lelkes szervezőjének.

Hivatalos tudósítások.

A múzeum gyarapodása. A múzeum régiségtárának május havi legértékesebb gyarapodása a jelentésünkben ismertetett előszállási uradalom területén felszínre került és beszállított avar sírleletek. Adományok: dr. Horváth Kálmán hagyatékából 107 művészettörténeti fénykép keretben, melyekkel kapubejáratunkat, az előcsarnokot és folyosóinkat díszítettük fel. Verebi Véghe Endre két, a család tagjai által készített oltárvánkoshimzést 1838-ból és fényképeket, Szepsy-Szüts Kálmán dr. Mészöly József utján őskori kovafűrész Dunapenteléről, fokost 1604-ből, ifjusági kardot a XIX. század első feléből, dr. Felix István Ercsiből őskori bronzsarlót, Mészáros Sándor Seregélyesről IV. Béla dénárját, Székely Árpád régi pecsétnyomót, Szammer Júlia régi, kókuszdióhéjból készült paprika- és sótartót ajándékoztak. A Prohászka emlékgyűjteménybe egy Prohászka O. édesanyjának menyasszonyi ajándékként kapott emlékkönyvét (Wilde Rosen. Von M. G. Saphir. Wien 1856.), általa használt ezüst kötőgyűrűt, egy Prohászka O. által kölcsönkért és nála maradt zsebórát, melyért tulajdonosa nem jelentkezett el, tett le őrizetbe özv. Nagy Alfonz né. Schwarzbach Flóra utján Fegyves Sándor budapesti képzőművészeti főiskolai növendéknek az Ottokár harang felszentelésére készült díszes emléklapját kapta meg múzeumunk. Bory Jenő közvetítésével jutottunk hozzá az 1927-ki székesfehérvári kiállítás érmeinek verőtöveihöz, míg Kisteleki István az Ottokár harang anyagából készült plakettet ajánlott fel. Vétel utján szereztünk egy őszapó-fészket két madárkával és galambászhéjját. A „Kéve” művészegyesület tagilletménye Tichy Kálmán templomot ábrázoló rézmetszete.

Könyvtárunk május hó folyamán Kelemen Béla c. tanker. kir. főigazgató adománya folytán 22 kötettel gyarapodott. Az adományban főképp szótárak, nyelvkönyvek, irodalmi és esztétikai művek szerepelnek. Székesfehérvárott megjelent kiadások közül való: Balassa J. Kereskedelmi zsebszótára. Singer E. 1889. A múlt század eleji miniatűr kiadásokból egy francia és egy olasz művet kaptunk: Théâtre de Victor Hugo. Bruxelles 1838. és Dante: La Divina Commedia. Venezia 1832.

Követendő példa. Milosevits Miklós dr., árvaszéki ülnök a „Székesfehérvári Szemle” kiadása költségeinek fedezésére 4 P-t küldött egyesületünknek. Hálás köszönet érte.